

Friesland gevolgen had voor de inkoop van het familiebedrijf. Dat hij niet aan het antwoord toekwam is geen reden dat honderd jaar later niet te geven.

Het bestuur van de Kingma-stichting was geen bestuur op afstand, staat in het dankwoord (5). Dat zal de waarde van het boek als gedenkboek voor de Kingma's als kristallisatiepunt voor een uiteenvallende familietraditie hebben vergroot. Over het positieve effect op de waarde als proefschrift, als bijdrage aan de *body of knowledge*, ben ik minder zeker. Natuurlijk is zo een bestuur geen promotiecommissie en bestaat een inherente spanning tussen gedenkboek en dissertatie. Maar als op bladzijde 272 wordt verteld dat de schrijver soms werd opgebeeld dat hij over die-en-die niet te kwaad moest denken, krijgt dit dankwoord voor mij een dubbele bodem.

W. Pelt

L. H. M. Wessels, *Bron, waarheid en de verandering der tijden. Jan Wagenaar (1709-1773), een historiografische studie* (Dissertatie Nijmegen 1996, Hollandse historische reeks XXVII, Den Haag: Stichting Hollandse historische reeks, 1997, xi + 617 blz., f89,-, ISBN 90 72627 19 9).

Jan Wagenaar is vooral of zelfs uitsluitend bekend als auteur van de *Vaderlandsche historie* die in de jaren 1749-1759 voor het eerst verscheen, en daarna succes- en invloedrijk bleef. In zijn indrukwekkende *Bron, waarheid en de verandering der tijden. Jan Wagenaar (1709-1773), een historiografische studie* neemt Leo Wessels deze vaststelling als uitgangspunt. Enerzijds wil hij verklaren hoe dit eenzijdige beeld van de achttiende-eeuwse geschiedschrijver is ontstaan, en daarom besteedt hij veel aandacht aan de receptie van (het werk van) Wagenaar, zowel in zijn eigen tijd als later. Anderzijds wil Wessels het beperkte beeld corrigeren en uitbreiden. Wagenaar schreef immers niet alleen een *Vaderlandsche historie*, maar ook nog tientallen andere (grote en kleine) werken (in totaal zo'n twintigduizend pagina's), waaronder een *Tegenwoordige staat der Vereenigde Nederlanden (1738-1758)* en *Amsterdam in zyne opkomst, aanwas, geschiedenissen... beschreeven (1760-1768)*. Hij was bovendien niet alleen geschiedschrijver, maar ook polemist en pamflettist, spectatorjournalist en stadscourantier, stadsklerk en vertaler van wetenschappelijke literatuur, moralist en predikant, en hij droeg zijn opvattingen uit over geloof en godsdienst, over maatschappij en economie, over literatuur en wetenschap, en natuurlijk over geschiedenis en geschiedschrijving.

Na een eerste hoofdstuk, dat als een bescheiden biografie kan worden gelezen, gaat Wessels uitgebreid in op Wagenaars positie ten aanzien van de historiografische traditie, én op de plaats die hij op zijn beurt in die traditie heeft ingenomen. Daarna bespreekt hij in afzonderlijke hoofdstukken diverse facetten van Wagenaars persoonlijkheid en oeuvre. Eén van die hoofdstukken is volledig gewijd aan de tegenstellingen tussen Wagenaar en Elie Luzac, die in de 'Witten-oorlog' tegenover elkaar stonden. Wessels toont aan dat het hier ging om een betekenisvolle *clash* tussen types intellectuelen, tussen 'fundamenteel verschillende geesteshoudingen en benaderingswijzen': de jurist stond tegenover de historiograaf, de *homo politicus* tegenover de *homo pragmaticus*, de filosofische tegenover de christelijke Verlichting, het normatieve denken tegenover het empirische, het *a priori* tegenover het *a posteriori*. De nauwkeurige analyse hiervan én van de aanleiding en het verloop van het conflict biedt Wessels de mogelijkheid de geschied- en staatkundige opvattingen van Wagenaar uitvoerig te bespreken.

In een ander hoofdstuk wordt ingegaan op Wagenaars houding en positie ten aanzien van het geloof en de godsdienst. Hij verkeerde in het milieu van de Amsterdamse collegianten, die

streefden naar een innerlijke geloofsbeleving, en daarbij dogmatisme, geloofsdwang en religieuze onverdraagzaamheid, maar ook elke vorm van atheïsme afwezen. Hij legde zich toe op de kritische bijbelstudie en de fysico-theologie, die gericht was op 'het aantonen en bezingen van Gods bestaan, wijsheid en almacht, zoals deze zich aan de mens manifesteren in de grootheid en voortreffelijkheid van Zijn schepping'. In 1747, het jaar van de Franse inval en van het herstel van het stadhouderschap, publiceerde Wagenaar het spectatoriale tijdschrift *De Patriot*, waarin hij commentaar leverde bij de maatschappelijke en politieke actualiteit, maar ook meer algemene pleidooien hield, bijvoorbeeld voor spaarzaamheid en tegen 'politieke dweperij'. Vanaf 1756 ging hij in stedelijke dienst, eerst als schrijver van de *Amsterdamsche Courant*, in 1758 als 'historie schryver' van de stad, en in 1760 als 'eerste clercq ter secretarije'. Zijn historische arbeid werd hierdoor enerzijds vergemakkelijkt, omdat hij toegang kreeg tot de stedelijke archieven, maar anderzijds ook bemoeilijkt, omdat de uitoefening van deze drukke functies, die geen sinecures waren, veel van zijn tijd vergde. In het laatste hoofdstuk gaat Wessels uitgebreid in op de samenstelling van Wagenaars bibliotheek, die — dit is niet verwonderlijk — een goede afspiegeling is van de interesses, de werkzaamheden en de opvattingen van de historiograaf.

Het totaalbeeld van de man (en zijn oeuvre) doemt op uit een boek dat uitdrukkelijk geen biografie wil zijn. Bij gebrek aan voldoende egodocumenten kan een echte biografie van Wagenaar immers niet worden geschreven, constateert Wessels, en hij betreurt dat niet, aangezien de Amsterdamse geschiedschrijver 'bepaald geen kleurrijk of meeslepend leven' lijkt te hebben geleid. Een biografie wil hij dus niet schrijven, maar zijn boek vormt wel een *portret* van Wagenaar, en zo wordt het, met name in het besluit, ook voorgesteld. De geschiedschrijver verschijnt er als persoon: hij was 'geen genie' en ook 'geen kamergeleerde', maar wel 'conservatief van aard'. Hij 'getuigde van een scherp ontwikkeld veranderingsbesef' en 'prefereerde een eenvoudige en bevattelijke maar schilderachtige schrijf- en verteltrant'. Hij 'wenste niet blind te varen op de autoriteit van voorgangers', maar 'durfde zelf te denken en beklemtoonde het belang van eigen onderzoek'. En hij was 'ongevoelig voor de waan van de dag'. Dit portret en ook de rest van het boek getuigt van een sterk gevoel voor nuance, en van een gematigdheid die ook aan de achttiende-eeuwse historiograaf zelf eigen was. Toch heeft Wessels de neiging 'zijn' Wagenaar in verdediging te nemen (tegen Elie Luzac, Willem Bilderdijk en het onheuse nageslacht) en hem te rehabiliteren, en tot op zekere hoogte identificeert hij zich met zijn onderwerp. Als er moet gewezen worden op 'de nadelen en tekortkomingen van Wagenaars zienswijze', dan doet Wessels dat natuurlijk wel, maar het is een toegeven ('zo moet worden erkend'). De uitgebreide behandeling van de polemiek(en) tussen Wagenaar en Luzac wordt besloten met de, als een retorische vraag vermomde, vaststelling dat Wagenaar heeft gewonnen: 'Mag het in dit verband tekenend worden genoemd, dat heden ten dage Luzacs *Hollands rijkdom* als (betrouwbaar) naslagwerk slechts weinig meer wordt geraadpleegd, terwijl Wagenaars *Vaderlandsche historie* in dit opzicht nog regelmatig goede diensten bewijst', vraagt Wessels zich met nauwelijks verholten genoegen af.

Bron, waarheid en de verandering der tijden is geen biografie, en ook geen geschiedtheoretisch werk, maar wel, zoals de ondertitel aangeeft, een historiografische studie. Dit betekent voor Wessels vooral dat hij Wagenaar en zijn werk wil 'begrijpen en beoordelen in het licht van zijn eigen tijd', en dat hij zich wil onthouden van een te prominent gebruik van interpretatieconcepten die 'hun ijkpunt vinden in het hedendaags onderzoek'. Toch ontsnapt hij — uiteraard — niet helemaal aan het gewicht van de tradities die dit historiografisch onderzoek hebben bepaald en nog bepalen. In een voetnoot op pagina 210 stelt Wessels (terecht) dat 'vragen als in hoeverre Wagenaar een modern veranderingsbegrip hanteert of in hoeverre hij past binnen het — conceptuele — kader van de Nederlandse Verlichting ... ongetwijfeld meer inzicht [bieden] in

het normatieve karakter van het hedendaags (geschiedtheoretisch) onderzoek dan in de aard van de geschiedbeoefening en geschiedschrijving in de achttiende eeuw'. Toch wijdt hij een volledig hoofdstuk (en in het bijzonder de laatste paragraaf daarvan) aan een positiebepaling van Wagenaar in de (Nederlandse) Verlichting. Zijn uitgangspunt en conclusie daarbij is dat de vraag of Wagenaar een verlicht geschiedschrijver was, niet met een eenvoudig ja of neen kan worden beantwoord, dat zijn positie op dit vlak 'ambivalent' was, en dat die positie geen intellectuele zwakte impliceerde, maar 'stoelde op een welbewuste overtuiging'. Elders heet het nochtans dat de geschiedschrijver een 'typisch vertegenwoordiger van de Noordnederlandse christelijke Verlichting' was, en 'een karakteristiek representant van de Noordnederlandse Verlichting'. Het antwoord op de gestelde vraag hangt inderdaad af van wat onder een term als Verlichting wordt verstaan, maar toch is het, in het licht van Wessels' uitgangspunten, wat vreemd dat hij zich die vraag zo vaak stelt.

Ook aan de neiging het belang van zijn studieobject te correleren aan zijn 'moderniteit' ontsnapt Wessels niet helemaal. Hij schetst de Amsterdamse historiograaf als een geschiedschrijver die zijn tijd vooruit was (in het besluit is sprake van 'het pionierskarakter van Wagenaars arbeid'), die getuigt van een voor zijn tijd bijzonder besef van 'de verandering der tijden', die 'een geschiedschrijving in dienst van het heden beslist afwees', die de geschiedenis seculariseerde, en streefde naar een 'historie van het volk' in plaats van de (traditionele) geschiedenis van vorsten. Kortom, als iemand met een persoonlijkheid en opvattingen die wonderwel overeenkomen met hedendaagse overtuigingen en gevoeligheden, en die precies daarom nog relevant is. Ondanks zijn uitdrukkelijk voornemen Wagenaar te begrijpen in het licht van zijn eigen tijd, kan Wessels niet nalaten het 'historisch gelijk' van zijn held te benadrukken: 'Latere geschiedkundige ontwikkelingen — en dan mag bij voorkeur worden gedacht aan de koers die Ranke en de zijnen hebben ingeslagen — zouden uitwijzen dat het 'historisch gelijk' veeleer dient te worden gezocht in de richting die Wagenaar prefereerde dan die van zijn contemporaine opposenten, de eertijds door menigeen zo gewaardeerde representanten van een geschiedschrijving *en citoyen el en philosophe*'. En Wagenaar was ook een voorloper van het historisme: 'In dit verband mag nog worden geconstateerd dat belangrijke aspecten en tendenties zich eerst in de geschiedbeschouwing van het zogeheten historisme ten volle zouden ontplooiën — een anti-determinisme, een zeker ontwikkelingsbesef en een 'bloss sagen' — als onderstroom in elk geval al eerder in de geschiedschrijving kunnen worden onderkend en als zodanig, hoe rudimentair ook, al in de beschouwingwijze en inzichten van Wagenaar herkenbaar zijn'.

Maar een dergelijke passage, die komt uit de voorlaatste alinea van het besluit van het boek (en op zo'n plaats mag een auteur al eens in de lucht schieten), verraadt slechts Wessels geloof in de relevantie van zijn onderwerp. Ze doet in elk geval niets af van de erudiete rijkdom van zijn lijvige studie. Aangezien Wessels geen biografie wilde schrijven, maar een historiografische studie, kon hij niet terugvallen op een traditionele, voor de hand liggende maar ook beproefde opbouw die door het gekozen genre werd opgelegd. De structuur die hij aan *Bron, waarheid en de verandering der tijden* heeft gegeven, blijft hier en daar wat ondoorzichtig. Hoe de verschillende hoofdstukken zich precies tot elkaar verhouden, welk pad van het begin van het boek naar het einde leidt, is voor de lezer niet altijd even duidelijk. Soms kan men zich afvragen waarom een bepaald aspect van Wagenaars opvattingen en werk op deze en niet op een andere plaats in het boek wordt behandeld. Bijwijlen lijkt het om een opeenvolging van min of meer afzonderlijke deelstudies te gaan, om capita selecta, die natuurlijk wel zorgvuldig zijn gekozen en, uiteindelijk, een totaalbeeld prijsgeven, maar waarin men 'onderweg' wel eens verloren dreigt te lopen. Ook de nauwgezetheid waarmee Wessels steeds opnieuw zijn beweringen en conclusies onderbouwt, brengt hem ertoe nu en dan in herhaling te vallen (zo komen sommige

citaten en verwijzingen meermaals terug). Toch is dat uiteindelijk slechts een keerzijde van de vele kwaliteiten waarvan dit boek blijk geeft, zoals de genereuze eruditie en de scrupuleuze nauwkeurigheid waarmee Wessels analyseert, formuleert en (steeds weer opnieuw) nuanceert. Die maken het de lezer niet altijd gemakkelijk, maar ze maken *Bron, waarheid en de verandering der tijden* wel tot een — voor zover dat mogelijk is — definitieve en beslist interessante studie.

Tom Verschaffel

J. E. Schooneveld-Oosterling, ed., *Generale missiven van gouverneurs-generaal en raden aan Heren XVII der Verenigde Oostindische Compagnie, XI, 1743-1750* (Rijks geschiedkundige publicatiën. Grote serie CCXXXII; Den Haag: Instituut voor Nederlandse geschiedenis, 1997, xii + 949 blz., f151,-, ISBN 90 5216 085 6).

De grondlegger van deze reeks bronnenpublicaties, dr. W. Ph. Coolhaas, berekende in 1960 dat er tien delen van elk zo'n 800 bladzijden nodig zouden zijn om alle generale missiven van de gouverneur-generaal en raden in Batavia van 1610 tot 1800 uit te geven. Dat bleek een misrekening te zijn. Deel X is nog niet uitgekomen, en zal de jaren 1737 tot 1743 beslaan. Het hier besproken deel XI begint met de missive van 3 juli 1743 en eindigt met een missive van 29 september 1750. Nu zijn er verschillende mogelijkheden: Coolhaas was een optimist, óf zijn schatting dat het ging om 120.000 foliobladen was te laag, óf de selectie van Coolhaas was voor de bewerkers na hem te beperkt. Waarschijnlijk is de combinatie van deze drie er de oorzaak van dat wij nu pas tot het midden van de achttiende eeuw gevorderd zijn.

Deel XI bevat de tekst van 41 missiven uit Batavia van 1743 tot en met 1750. Een generale missive is een officiële rapportage van de gouverneur-generaal en raden van Indië aan de Heren XVII over de gang van zaken in alle vestigingen van de compagnie in Azië. Alle kantoren worden erin besproken en zo krijgt de lezer van de missive een prachtig beeld van wat zich afspeelt op Ambon, Ternate, Banda, in Makassar, Palembang, Siam, China, Japan, Sumatra's westkust, Bengalen, Coromandel, Ceylon, Malabar, Perzië, Mokka, Kaap de Goede Hoop, Java's oostkust, Bantam, Cheribon en, altijd als laatste, Batavia. De missiven zijn toegankelijk gemaakt door uitgebreide indices, vier in getal, en wel op persoonsnamen, geografische namen, scheepsnamen en overige termen. Vooral die laatste index is voor eenieder die zich graag verdiept in vreemde zaken interessant. Om er een paar te noemen: guttegom, malmals, ragiador, sollogesjes, thombo, oeliam. Die termen worden niet verklaard, maar een ervaren lezer kan uit de context vaak wel opmaken waarover het gaat. Want dat moet gezegd: het lezen van deze bronnen is voor onge oefenden in het achttiende-eeuwse Nederlands niet gemakkelijk.

De missiven worden overigens niet integraal weergegeven. Coolhaas merkte destijds al op dat hij, hoe hij zijn keus ook zou doen, steeds historici zou teleurstellen. Vervolgens lichtte hij zijn beperkingen toe en tevens zijn voorkeur, destijds de niet-Indonesische gebieden en de economische geschiedenis. De weggelaten teksten werden kort geparafraseerd. De bewerkster van deel XI geeft geen uitgebreide verantwoording van haar keuze. Zo te zien is die niet geheel anders dan die van Coolhaas.

De periode 1743-1750 beslaat de tijd van gouverneur-generaal Gustaaf Willem baron van Imhoff. De vader van Gustaaf Willem was afkomstig uit Oost-Friesland. Hij trouwde met Isabella Boreel. De Amsterdamse familie Boreel had vele bestuurlijke relaties en handelscontacten in hoge kringen, onder meer met de VOC. Gustaaf Willem, geboren in 1705, ging in 1725 naar Batavia, in de rang van onderkoopman. Hij steeg snel in de organisatie. In 1729